

СИМВОЛІЧНЕ КОНСТИТУЮВАННЯ АЛЬТРУЇЗМУ В ПСИХОТЕРАПІЇ

Валерій КЕЙСЕЛЬМАН (ДОРОЖКІН)

Copyright © 2011

Постановка проблеми. Символічне конституювання (СК) – одне з найбільш актуальних понять сучасної психології, що виникло у царині філософії постмодернізму (Ф. Гваттарі, Ж. Дельоз, Ж. Деррида, М. Фуко) і структурного психоаналізу (Ж. Лакан). У нашій країні вивчення проблеми СК займаються Н.Ф.Каліна [1; 2] і В.Р. Кейсельман (Дорожкін) [2; 3; 4]. До нинішнього моменту найбільш вивченим є процес СК у психотерапії, коли терапевт сприяє конституюванню різних суб'єктностей клієнта у його дискурсі [4].

Як було нами встановлено [3; 4], однією з найважливіших можливостей СК є його здатність сприяти переживанню інстинктивних, витіснених архаїчних аспектів психіки. Не становить винятку й альтруїзм, досвід суб'єктивування якого також може бути отриманий за допомогою СК. У рамках цієї статті висвітлено загальні принципи символічного конституювання альтруїзму в процесі психотерапії.

Аналіз досліджень і публікацій. Під *символічним конституюванням* клієнта у психотерапії ми розуміємо процес, коли відсутність/неможливість задоволення несвідомих бажань у реєстрі *Реального* компенсується реалізацією цих бажань у реєстрі *Символічного*, тобто в терапевтичному дискурсі. Досягається конституювання в реєстрі Символічного за допомогою втілення несвідомих бажань клієнта у розмові, коли він займає позицію задоволення цих бажань перед лицем Значущого Іншого. Інакше кажучи, для СК потрібні: по-перше, присутність референтного слухача (у психотерапії це терапевт), по-друге, розуміння суб'єктом мови своїх несвідомих бажань і, по-третє, щоб людина займала в мовленні позицію задоволення цих бажань [4].

Зауважимо, що промовляння, артикуляція несвідомих бажань у процесі СК – це вже реалізація енергії цих бажань. Багаторазове промовляння бажаного знижує його спону-

кальний потенціал. Якщо йдеться про витіснення бажання, то зниження створюваного ними напруження за допомогою символічного задоволення має значний терапевтичний ефект.

Сказане, безумовно, не стосується прямих біологічних потреб (голоду, наприклад), але при задоволенні “соціальних” бажань, таких як альтруїзм або агресія, достовірно відображає картину того, що відбувається насправді. Адже добре відомо, що ту ж агресію можна реалізувати як у вигляді прямого фізичного нападу, так і шляхом словесного поєдинку. Задоволення від “перемоги” і в тому, і в іншому випадку буде практично однаковим. Тоді чим вербальна агресія не продукт СК? А коли йдеться про відреагування агресивності “заднім числом”, скажімо, перед значущою людиною, або перед терапевтом, то можна говорити про психотерапевтичне значення СК.

Роль психотерапевта з позиції процесу СК – надання визначальної допомоги в осмисленні клієнтом своїх несвідомих бажань. Від правильності визначення цих внутрішніх бажань залежить міра і повнота СК. Сам перебіг процесу СК веде до переживання клієнтом почуття задоволення від розрядки внутрішнього напруження. Оскільки СК дозволяє знаходити в дискурсі культурні кореляти будь-яким архаїчним програмам поведінки, то завдяки цьому воно реалізує енергію вказаних інстинктивних програм. Альтруїзм не є виключенням, адже він також може бути конституюваний за допомогою цілої низки принципів, явищ і процесів психотерапії.

Виклад основного матеріалу. Формат психотерапії пропонує декілька можливостей для СК альтруїзму. До найголовнішої з них відноситься конституювання альтруїстичної програми в мережевій матриці свідомих і несвідомих стосунків, які складаються на терапевтичному сеансі. Розглянемо цей момент детальніше.

Конституювання названої програми структурно охоплює увесь спектр взаємодії членів терапевтичної групи. Учасники у процесі такої роботи не просто спілкуються між собою, а й утворюють специфічні матриці стосунків (термін С. Фоулкса). Всі міжособистісні контакти, особливо у часопросторі групи, яка тільки почала свою роботу, пронизані трансферентними реакціями. І справді, кожен окремий клієнт має інтенцію сприймати групу не як сукупність автономних людей, а як поле для проекції власних інтрапсихічних конфліктів і проблем. При цьому відбувається розгортання цих конфліктів в інтерпсихічній взаємодії. Здебільшого вже з другої зустрічі кожен член групи долучається до кількох систем стосунків. Отож учасники групового процесу стають об'єктами чужих перенесень, у рамках котрих їм відводяться певні ролі з фіксованими статусами, а також продукують власні трансферентні реакції, під час яких наділяють самих себе повноваженнями і делегують певні ролі іншим. Розглянутий процес продукування і символічного переміщення рангів створює динамічну енергію, завдяки якій і працює терапевтична група.

Що ж в усьому цьому альтруїстичного? По-перше, перехід інтрапсихічного в інтерпсихічне відображає внутрішню динаміку психічного життя самої людини, тобто ілюструє на досвіді фактичних стосунків його проблему. Учасники групової психотерапії, погоджуючись або перешкоджаючи нав'язаним їм ролям, здійснюють важливу функцію програвання внутрішніх конфліктів конкретного клієнта, а отже, головню спираючись на власний ресурс, надають йому допомогу. Повторимося, що сказане має відношення до кожного члена групи. Терапевтична група завжди є ілюстративним матеріалом для конкретного учасника. У цьому її альтруїзм. З іншого боку, оскільки подібний альтруїзм стосується абсолютно всіх, то слушно говорити про його реципрокний характер.

По-друге, стійке нав'язування стосунків у рамках реакції переносу викликає зустрічний, не менш стійкий і ресурсовитратний, опір інших людей, пов'язаний з їхнім прагненням бути самими собою. Реальні стосунки, підтримані терапевтичною роботою, врешті-решт "перемагають" фантазійні уявлення окремих клієнтів, що, зрештою, веде до отримання ними корекційного емоційного досвіду (термін Ф. Александера). Іншими словами, завдяки і за рахунок допомоги групи, учасники змінюють власне сприйняття стосунків на більш реалістичне.

Про важливість альтруїзму в груповій роботі говорять багато відомих психотерапевтів (наприклад, Дж. Бьюдженталь, Р. Кочюнас, І. Ялом). Так, зокрема, Р.Кочюнас називає альтруїзм унікальним чинником, властивим тільки групі [6]. При цьому унікальність "терапевтичного альтруїзму" він бачить у наступному: "коли учасники допомагають один одному, вони справляють значне моральне враження, крім того, вони самі ростуть у власних очах, поважають себе, відходять від надмірної зосередженості тільки на своїх проблемах" [6]. І. Ялом так пише з цього приводу: "Пацієнти отримують, віддаючи, не лише завдяки послідовності взаємних віддач / отримань, але й за самою суттю акту дарування. Люди з позиції тягаря для інших переходять в розряд важливих у світі інших фігур" [7]. Тут особливо підкреслимо той момент, що в обох наведених цитатах мовиться не лише про обмін розумінням, підтримкою, допомогою, увагою і почуттями між учасниками терапевтичної групи – тобто про реципрокні альтруїстичні стосунки, а й про обмін статусами, про отримання досвіду "бути затребуваними і потрібними людям". Цей момент дозволяє учасникам переходити у просторі психотерапії з клієнтської позиції, де вони потребують допомоги, у терапевтичну, де вони цю допомогу надають і віддають. Символічна зміна статусів уможливорює конституювання у просторі психотерапії Альтруїстичного Суб'єкта. Динамічне переміщення статусів і ролей дає змогу учасникам дорозвивати "допоміжну" частину власної особи, символічно конституювати її шляхом оволодіння новими альтруїстичними позиціями і ролями.

Велике значення альтруїзм відіграє у рамках пошуку і вибору теми для групового обговорення. Зокрема, група несвідомо шукає такі проблеми, які "чіпляють" більшість учасників. На практиці це має такий вигляд: у процесі групової дискусії учасники, переважно за допомогою питань та асоціацій, починають підтримувати того члена групи, чия проблема найбільш близька іншим, резонує з їх власними несвідомими переживаннями. При цьому група виявляє максимальну емпатію і зацікавленість, показує високу включеність у роботу. За фактом "альтруїстично налаштовані" клієнти прагнуть здолати свої внутрішні конфлікти і проблемами шляхом їх аналізу на чужому прикладі. Тому в даному разі альтруїзм, безумовно, постає у своїй захисній іпостасі, але одночасно він забезпечує функцію групового об'єднання

і, що важливо, стає основним мотиватором для терапевтичної допомоги іншим. Прагнення опрацювати власні проблеми через їх здолаття на чужих прикладах призводить до високого задіяння кожного в терапевтичний процес і до непрямої розрядки внутрішнього напруження. До речі, останній факт забезпечує більш високу солідарність у виборі й обговоренні тієї чи іншої теми в гомогенних групах, оскільки будь-яка з подібних тем має виняткову вагомість для окремого учасника.

Отже, конституювання альтруїстичної програми у рамках матриці свідомих і несвідомих стосунків відбувається завдяки динамічному перерозподілу статусів між учасниками, коли кожен може побувати у різних позиціях, оволодіти альтруїстичні ролі і символічно збагатити вказану суб'єктність власної особистості.

Ще одна можливість СК альтруїзму в психотерапії досягається шляхом промовляння витісненої альтруїстичної мотивації перед лицем Значимого Іншого. Оскільки в минулих наших роботах [3; 4] встановлено, що СК першочергово потрібне тоді, коли реальне втілення тієї чи іншої потреби “вадить” суб'єктові, дезадаптує його, то, наслідуючи цю логіку, коректно стверджувати, що і СК альтруїзму наявне тільки тоді, коли простежується примусовий характер останнього; тобто тоді, коли альтруїстична програма діє занадто імперативно, примусово “нав'язуючи” свою інстинктивну волю альтруїсту.

Конституювання альтруїстичної програми в мові дозволяє людині утилізувати енергію примусових негативних компонентів альтруїзму, хоча й без їх реального втілення в конкретній поведінці (детальніше про примусові компоненти альтруїзму див. [3]). При цьому клієнт у своєму дискурсі формує ланцюг “відчужених ідентифікацій”, які охоплюють як основну альтруїстичну складову. Суб'єкт “проживає” власний примусовий альтруїзм в мові, і тим самим звільняє себе від його негативного впливу. Він формує серію дискурсивних ідентичностей, у яких втілена його примусова і невротична альтруїстичні мотивації. При цьому в мовному просторі психотерапії через промовляння ці мотивації отримують розрядку – клієнт проживає їх примусовий і пануючий характер. Сама ж розрядка досягається шляхом заняття в дискурсі “позиції альтруїста”. У підсумку суб'єкт не лише звільняється від негативного наповнення примусової альтруїстичної поведінки, а й опрацьовує різні складові

свого альтруїзму, інтегрує “психічно здорові й адаптивні” його частини до структури власного Его.

Існування ще одного важливого моменту з позиції СК альтруїстичної мотивації у просторі психотерапевтичного сеансу зобов'язане особливим правилам і принципам терапевтичної групи. Серед цих правил досить багато таких, які сміливо можна віднести до альтруїстичного способу взаємодії між людьми. Це – обов'язок говорити поперемінно, вислуховуючи і не перебиваючи один одного; принцип справедливості щодо витрачання ресурсів групи (до яких відносяться час, увага терапевта/інших учасників та ін.); правило невідреагування власних спонукань у реальній поведінці стосовно один одного без згоди на те другої сторони (що забезпечує безпеку учасників); принцип рівності членів групи; потаємне настановлення на розуміння внутрішнього світу один одного тощо. Всі названі правила і принципи діють у будь-якій терапевтичній групі увесь час її існування і... закріплюються як навички взаємодії між людьми. Сама участь у групі формує здоровий альтруїстичний стрижень особи, який, без примусових невротичних проявів, сприяє формуванню уважніших і чуйніших взаємостосунків. Учасники названих груп навчаються гармонійніше вибудовувати свою взаємодію з іншими людьми, у них випрацьовується навичка щирої кооперативної поведінки, вони стають здатними займати здорову альтруїстичну позицію.

Нарешті, останнім компонентом СК альтруїзму в психотерапії є терапевтична функція контейнування, яку задає у просторі психотерапевтичного сетингу психотерапевт, а потім підтримує і розвиває навчена цій спроможності група.

Поняття про контейнування базується на новому розумінні природи терапевтичних стосунків, у рамках яких аналітична ситуація асоціюється із процесом грудного годування [5]. Це розуміння тонше, ніж класичне, охоплює суть взаємодії між психотерапевтом і клієнтом (групою), і вводить у контекст їх взаємовідносин природну, біологічну складову. В рамках підходу М. Кляйн та її учениць (С. Айзекс, Дж. Райвері, П. Хартманн), психоаналітик як материнська фігура символічно “годує” клієнта і контейнує всі негативні імпульси, фантазми і несвідомі деструктивні стосунки, які клієнт у явній чи прихованій формі виводить на арену терапевтичного простору. При цьому аналітик, на відміну від фігури “холодної”/“шизоїдної” матері, має необмежену здатність

до контейнування, допомагає клієнтові у стабілізації хорошого внутрішнього об'єкта, підтримує реальність його позитивних інтенцій і не руйнується від його негативних ворожих імпульсів. Такий стиль взаємодії призводить зрештою до того, що у клієнта формується більш зріле Его. У процесі розвитку терапевтичних стосунків клієнт засвоює та інтроектує аналітичну фігуру аналітика і гармонізує динамічну взаємодію між різними інстанціями психіки завдяки внутрішньому об'єкту — наявності “хороших грудей”. Більше того, терапевтичне контейнування формує у клієнта досвід того, що він здолав негативні емоції будь-якого порядку (від гніву і люті до заздрості і тривоги).

У процесі розвитку терапевтичних стосунків щось подібне відбувається і з групою. У процесі аналізу група привчається до аналітичного способу мислення і самостійно опановує функцію контейнування. Вона стає здатною переробляти будь-які деструктивні і ворожі імпульси, що надходять з середини її самої, від окремих учасників; при цьому вона не розпадається, а рівень її зрілості тільки зростає. Тому члени вказаних груп також привласнюють здатність до контейнування своїх негативних переживань та емоцій, інтеріоризують цю здатність й оволодівають нею як внутрішньою можливістю власної психіки.

Чому ж така важлива функція контейнування? За М. Кляйн “некомпенсаторна” альтруїстична поведінка особистості можлива тільки за наявності у неї стабільного “хорошого внутрішнього об'єкта”, що розвивається в інтеріоризованій “хорошій груді”. Саме остання як “вічне джерело молока і любові” забезпечує функціонування всього спектру просоціальної психічної активності і сприяє встановленню конструктивних взаємостосунків з іншими. Тільки внутрішньо гармонійний, з хорошим холдингом суб'єкт може вільно виявляти здоровий альтруїзм. Формуванню подібного суб'єкта значною мірою сприяє психотерапевт і зріла терапевтична група, а взаємини між ними є ще одним способом СК альтруїстичної позиції особистості.

Висновки. У психотерапевтичному просторі існує чотири структурні компоненти СК альтруїзму. До них відносяться конституювання кооперативної позиції в мережевій матриці свідомих і несвідомих стосунків між учасни-

ками; різні способи конституювання негативних і примусових форм альтруїзму в дискурсі та супутніх йому позамовних явищах; реалізація альтруїстичної поведінки за допомогою спеціальних правил і принципів психотерапевтичного сетингу; конституювання альтруїстичного суб'єкта завдяки терапевтичній функції контейнування. Чотири названі компоненти забезпечують усі можливі способи СК альтруїзму. При цьому в рамках психотерапевтичного простору клієнт має змогу дорозвинути “здорові” види альтруїстичної суб'єктності і відреагувати / дезактуалізувати його негативні й імперативні частини. Саме ж поле терапевтичних зустрічей вкрай заповнене здоровим альтруїзмом і підживлює ним усіх тих, хто до нього долучається.

1. Каліна Н.Ф. Психотерапія: підручник / Н.Ф. Каліна. — К.: Академвидав, 2010. — 288 с.
2. Каліна Н.Ф., Кейсельман (Дорожкін) В.Р. Символічне конституювання суб'єкта в психотерапії / Н.Ф. Каліна, В.Р. Кейсельман (Дорожкін) // Людина. Суб'єкт. Вчинок. — К., “Либідь” — 2006. — С.144–157
3. Кейсельман (Дорожкін) В.Р. Альтруїзм: так называемое добро / В.Р. Кейсельман (Дорожкін). — Симферополь: Таврия, 2010. — 348 с.
4. Кейсельман (Дорожкін) В.Р. Котерапія: груповые феномены, методы, эффекты / В.Р. Кейсельман (Дорожкін). — СПб.: Речь, 2007. — 192 с.
5. Кляйн М., Айзекс С., Райвери Дж., Хартманн П. Развитие в психоанализе / М. Кляйн, С. Айзекс, Дж. Райвери, П. Хартманн. — М.: Академический проект, 2001. — 512 с.
6. Кочюнас Р. Психотерапевтические группы: теория и практика / Р. Кочюнас. — М.: Академический проект, 2000. — 240 с.
7. Ялом И. Теория и практика групповой психотерапии / И. Ялом. — СПб.: Питер, 2000. — 640 с.

АНОТАЦІЯ

Кейсельман (Дорожкін) Валерій Романович.
Символічне конституювання альтруїзму в психотерапії.

Стаття присвячена символічному конституюванню альтруїзму в психотерапії. У дослідженні детально розглянуто процеси, явища і принципи роботи терапевтичної групи, які дозволяють символічно дорозвивати альтруїстичну суб'єктність та відреагувати негативні компоненти примусового і невротичного альтруїзму. Психотерапевтична практика у роботі вивчена з погляду умов формування гармонійних альтруїстичних стосунків, що відкриває її новий терапевтичний потенціал.

Ключові слова: символічне конституювання, альтруїзм, символічне конституювання альтруїзму в психотерапії, альтруїстична суб'єктність.

АННОТАЦИЯ

Кейсельман (Дорожкін) Валерій Романович.

Символическое конструирование альтруизма в психотерапии.

Статья посвящена символическому конституированию альтруизма в психотерапии. В исследовании подробно рассмотрены процессы, явления и принципы работы терапевтической группы, которые позволяют символически доразвивать альтруистическую субъектность, отреагируя при этом ряд негативных компонентов принудительного и невротического альтруизма. Психотерапевтическая практика в работе изучена с точки зрения условий формирования гармоничных альтруистических отношений, что открывает её новый терапевтический потенциал.

Ключевые слова: символическое конституирование, альтруизм, символическое конституирование альтруизма в психотерапии, альтруистическая субъектность.

ANNOTATION

Keyselman (Dorozhkin) Valeriy.

Symbolic Statement of Altruisms in Psychotherapy.

The article is dedicated to the symbolic constituting of altruism in psychotherapy. In research, processes, phenomena and principles of works of therapeutic group, which allow symbolically finishing development of altruistic subject and meantime reacting to row of negative components of the forced and neurotic altruism, are considered in detail. Psychotherapy practice is studied from the point of view of terms of harmonious altruistic relations forming, which opens its new therapeutic potential.

Key words: symbolic constituting, altruism, symbolic constituting of altruism in psychotherapy, altruistic subject.

Надійшла до редакції 24.05.2011.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Максимова Н.Ю.

Психологія девіантної поведінки : навч. посібник / Н. Ю. Максимова. — К. : Либідь, 2011. — 520 с.

У посібнику розкриваються психологічна сутність, причини та прояви поведінки, що не відповідає суспільно прийнятим нормам. Розглядаються конкретні методи виявлення схильності до соціальної дезадаптації, правопорушень, злочинної та саморуйнівної поведінки, а також методи вивчення психічного розвитку осіб з девіантною поведінкою.

Запропоновано програми й техніки консультативно-корекційної роботи з девіантами відповідно до різновиду їхньої соціальної дезадаптації, визначено умови створення оптимальної ситуації розвитку.

Для психологів, соціальних педагогів та працівників, студентів зазначених спеціальностей, персоналу установ пенітенціарної служби України, співробітників кримінальної міліції та служб у справах дітей.